

ԳԱՐԵԳԻՆ ՎՐԴ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅՈՒՆ

Երուսաղէմ, Երուսաղէմ, որ կոտորէր զմարգարէս
և քարկոծ առնէր զառաքեալսն առ ճա: Քանի՛ցս ան-
գամ կամեցայ ժողովել զմանկունս քո, զոր օրինակ
ժողովէ հաւ զձագս իւր ընդ թևովք, և ոչ կամեցա-
րուք: Ահա թողեալ լիցի ձեզ տունդ ձեր աւերակ:
(ՄԱՏԹ. ԻԳ 57—58)

Ա.

Հայրենասիրությունը մի բնական զգացում է հաստատված մեր սրտի խորքերում: Ինչպես բնական է սերը դեպի ծնողները և դատապարտելի այն որդու վարմունքը, որ անարգանքով է վարվում նրանց հետ, նույնչափ բնական է սերը և դեպի հայրենիքը և դատապարտելի դեպի նորա շահերը ցույց տված ապերախությունը: Մենք ոչ միայն մեր ծնողների զավակներն ենք, այլև. մեր

Այսուհետև «Էջմիածին» ամսագրի էջերում պարբերաբար տեղ կգտնեն «Արարատ» ամսագրում հրատարակված կրոնական, ազգային, հայրենասիրական, հայագիտական և այլ բովանդակություն ունեցող այժմեական հոդվածներ, քարոզներ: Ամսագրի սույն համարում հրատարակվում են Գարեգին վրդ. Հովսեփյանի «Հայրենասիրություն և քրիստոնեություն» և «Ս. Էջմիածնի խորհուրդը» հոդվածները:

հայրենիքի: Մեր կյանքի առաջին վայրկյանից կապված ենք հայրենիքի հետ, նորա օդն ենք շնչում, նորա ջուրը խմում, նորա բերքերով կերակրվում: Բնական է նույնպես և մարդու սերը դեպի յուր բնիկ ժողովուրդը: Մեր երակների մեջ նույն արյունն է վազում. նույն վարք ու բարքով, սովորություններով, նույն անցյալով և ապագայի հույսերով կապված միմյանց հետ: Ամենքիս բերանում նույն լեզուն է հորջորջում և հարյուրավոր ու հազարավոր տարիների պատմություն, անցյալի հիշողության ուրախություն և վիշտ, հաջողություն և ձախորդություն ընդհանուր է ամենքիս համար:

Հայրենասիրության սաղմը հայրենի տունն է, ընտանիքը: Մարդը հասարակության քաղաքացիության համար է ստեղծված, ասել է Պլատոնը և այդ խմբակցության ամենահին ձևը ընտանիքն է: Նորա անդամները

միացած են իրար հետ պարտքի և իրավանց մի սրբազան կապակցությամբ, փոխադարձ սիրո և պաշտպանության բնական զգացմունքով: Վայրենի ցեղերի մեջ իսկ, որոնց համար օտարի կյանքի և գույքի սեփականության գաղափարը սրբություն չէր, այլ սեփական բազկի և սրի քնահանույթ, անձեռնմխելի էր մերձավորի կյանքն ու ստացվածքը: Բնական կյանքի գոյության կոիվը համախմբել է մարդկանց մի տեղ, և նոքա զգացել են, որ անհատական բախտավորությունն ու երջանկությունը կախված է իրենց շրջապատից: Մի ձեռքը ծափ չի տալիս, իսկ հագարավոր ձեռքեր են հարկավոր կյանքի բարդ անիվը առաջ տանելու համար: Մարդիկ կարիք են զգացել՝ փոխադարձաբար օգնել միմյանց, թեթևացնել կյանքի ծանր բեռը, հարթել երկրավոր կյանքի խոպան ճանապարհը և անհատական շահերի ապահովությունը ընդհանուրի շահերի պաշտպանության մեջ տեսնել: Այս բնական պայմանների մեջ, ընտանիքի նեղ շրջանից հետզհետե ծագել և զարգացել է ցեղի, ազգության և վերջապես հայրենասիրության գաղափարը:

Սկզբում այդ գաղափարը մի բնագոյ էր գուցե, բայց մարդկային հոգու զարգացման հետ, դառնում է այն մի գործող գիտակցություն: Նյութական շահերի պաշտպանության հետ միանում է և հոգևոր շահերի պաշտպանության գաղափարը. անձնական փառքի, պատվի, ապահովության և բարօրության հետ զարգանում է ազգի ու հայրենիքի փառքի, ապահովության և բարօրության գաղափարը: Եվ այս գիտակցությունից է բխում հին ազգերի ամենաբարձր առաքինությունը՝ քաղաքացիության և հայրենասիրության զգացումը: Ազգության գաղափարը այն առանցքն էր, որի շուրջն էր պտտում հին ազգերի պատմության անիվը: Հումաց և Հոովմայեցվոց պատմությունը լի է, դեռևս առողջ և բարոյական շրջաններում, հայրենասիրական առաքինությունների նկարագրություններով: Բայց այդ շրջաններում իսկ գործող եսական մի դրոշմ է կրում այն, որ հատուկ է հին հեթանոսության: Քաղաքակիրթ արվեստի և գիտության պտուղներով ուռնացած հույնի համար իսկ անձանոթ է մարդասիրության և մարդկային արժանապատվության ընդհանուր գաղափարը: Պատվո և հարգանքի արժանի է միայն հույնը, իսկ մյուս ազգերի ճակատին դրոշմած է «քարքարոս» անունը, որ միևնույն ժամանակ արհամարհանքի և անարգանքի արտահայտություն էր: Հռոմայեցին կոչված էր նվաճելու աշխարհը և մյուս ազգերի ազատության ավերակների վերա կանգնել յուր փառքի և նյութական ճոխության նոր տաճարը: Նվաճված ազգերի հարստությունն ու երիտասարդ ուժերը որ-

պես գերիներ փոխադրվում էին Իտալիա պատրիկների հարստությունն ու զեխության միջոցները դնորացնելու: Հռոմայեցի գորպայետների հաղթական ընթացքը նվաճված ազգերի շղթայական թագավորների, արքայազունների, հափշտակված գանձերի և արվեստի արտադրությունների ցուցադրություններով ինչպե՛ս բնորոշ է այս եսական հպարտ զգացման և դեպի անգործները տաճած արհամարհանքի: Այս զգացման և հայացքի արդյունքն էր Հոովմի այս աննկարագրելի անբարոյականությունը, բատմնկի զեխությունը, ամոթի և պատկառանքի կատարյալ բացակայությունը, որ նկարագրում են ժամանակի պատմիչները քրիստոնեության ծագման օրերին: Բայց նույնիսկ Հրեա ժողովուրդը, որ կրոնական և բարոյական գաղափարներով այսքան գերազանց էր դասական ազգերից՝ ազատ չէր ազգային ամբարտաճանության զգացումից: Աստուծո ընտրյալ ժողովուրդը միայն հրեությունն էր: Բոլոր հեթանոս ազգերը պիղծ են և ատելի: Միայն բարձր հոգիներն են՝ նշանավոր մարգարեներն ու աստվածամերձ բարեպաշտները, որ երբեմն բողոքում են այս թյուր և սխալ հասկացողության դեմ:

Բ.

Քրիստոնեությունը, որ աշխարհ եկավ բարոյական հեղափոխություն հառաջ բերելու կյանքի մեջ, բնականաբար առանց ազդեցության չմնաց և հայրենասիրության գաղափարի վերաբերությամբ: Նա մարքեց հայրենասիրությունը եսական և բարբարոսական տարրերից և մի բարոյական զգացումը դարձրեց այն: Մինչդեռ հին աշխարհի քաղաքակիրթ ազգերի հայրենասիրությունն ու ազգայնությունն ամբողջապես եսական և շահասիրական խարխալների վերա էր հաստատված, քրիստոնեությունը այստեղ ևս կամենում է առաջնորդող սկզբունքը բարոյականը դարձնել: Հին ազգերի մեջ առաքինություն էր ոչ միայն բարեկամին սիրել, այլև թշնամուն վնասել, ոչնչացնել: Թշնամու արյուն խմելը շատ ազգերի մեջ պատմական իրողություն էր: Նույնիսկ սաղմոսների մեջ թշնամական զգացման ալսպիսի խիստ արտահայտություններ և անեծքներ կան դեպի հակառակորդները, որ քրիստոնյան և բարեկիրթ մարդն առանց ասարսփի կարողալ չի կարող: Որպիսի՞ խորին և անսահման ատելություն կարող էր զգալ հրեան դեպի յուր թշնամին, և այդ ոչ միայն դեպի նորա անձը, այլ դեպի նորա կինը, անմեղ որդիքը, նորա ամբողջ սերունդը (Սաղմ. ԾԼ 6-16): Բայց քրիստոնեությունը գթության, կարեկցության և սիրո կրոնն էր,

հայրենասիրության «բնական» զգացումն էլ պիտի ցողվեր այդ կենդանաբար գորությանը և ուրիշ կերպարանք ստանար:

Նոր Կոստանարանի մեջ իսկապես հայրենասիրության և ազգասիրության մասին խոսք չկա: Եթե մենք պարտավոր ենք սիրել ոչ միայն մեր բարեկամին, այլև թշնամուն, եթե մեր «ընկերն» է, ոչ միայն մեր ազգակիցը, այլև ամենայն ոք, որ կարող է օգնության, կարեկցության, եթե բոլոր մարդիկ եղբայրներ են, միևնույն երկնավոր Հոր երկրավոր որդիք, ապա ուրեմն ի՞նչ խոսք կարող է լինել սովորական մտքով, մանավանդ հին աշխարհի հասկացողությանը, ազգասիրության և հայրենասիրության մասին: Ո՛չ, քրիստոնեությունը խորտակել է հին աշխարհի կուրքը, եսական բուրգերը, և անձնվիրության ու սիրո լուսեղեն կամարը կանգնել: Այս է պատճառը, որ կյանքի և գրականության մեջ հազվագյուտ չեն այնպիսի ձայներ, որոնք պնդում են, թե քրիստոնեությունը հայրենասիրության և ազգասիրության հակադրությունն է:

Արդարև, բոլորովին անհիմն չէ այս դատողությունը, թեև սխալ է հանած եզրակացությունը: Քրիստոնեությունը հայրենասիրության գաղափարը ոչնչացնել չէր կարող, նա ոչնչացնում է միայն հին աշխարհի միակողմանի և սխալ հասկացողությունն այդ մասին և նոր գնահատություն տալիս, սրբելով այն անբարոյական, եսական, շահասիրական կամ նոր լեզվով խոսելով, նեղ, շոփինիստական տարրերից: Ծմարիտ հայրենասեր և ազգասեր լինելու գաղափարը ոչ միայն դեմ չէ քրիստոնեության, այլ վերջինս է, որ ազնվացնում է և բարձր առաքինություն դարձնում այն: Նա կապում է բազմալեզու և բազմատեսակ ազգերը միմյանց հետ, առանց ոչնչացնելու նրանց ինքնությունությունն ու առանձնահատկությունները: Հայրենասիրությունը քրիստոնեական հասկացողությամբ մարդասիրություն է, ո՛չ անհայրենիք և անազգ համաշխարհային քաղաքացիություն, այլ այն մարդասիրությունը, որ կապված է հայրենիքի և ազգության գաղափարի հետ: Հայրենասիրություն է մաքառել սեփական ժողովրդի սոփոության, անբարոյականության, աղքատության, հիվանդությունների և այլ բազմատեսակ նյութական և բարոյական կարիքների դեմ: Հայրենասիրությունն է փարատել նորա մտքի խավարը, լուսավորել մարդկային հոգու բարձր արտադրություններով և պաշտպանել նորա ժառանգությունները բարոյական բոլոր միջոցներով: Համաշխարհային քաղաքացիությունը մի խոսք է առանց խորին և թանձրացյալ բովանդակության: Անշուշտ, քրիստոնեական սիրո գաղափարը

պարտավորեցնում է մեզ կարեկից լինել դեպի օտարազգի թշվառը, բայց մեր սերը կապվում է նախ բնականաբար մեր շրջապատի և ազգի հետ: Քրիստոնեությունը ոչ մի պատճառ չունի դատապարտելու այն թանկագին կապերը, որ մարդուն միացնում է յուր ազգի և հայրենիքի հետ: Նա հատուկ չէ շեշտում այս գաղափարը, որոշ սկզբունքներ չէ տալիս զարգացնելու այն, որովհետև նորա բերած հեղափոխությունը հոգևոր էր, ներքին, բայց հենց այդ պատճառով հայրենասիրության և ազգասիրության գաղափարն էլ բարեփոխության պիտի ելնարկվեր իբրև մեկը մարդկային հոգու լավագույն զգացմունքների:

Դեռևս քրիստոնեության ծագման օրերին հրեամիտների մեջ զարթնել էր այն միտքը, թե արդյո՞ք նոր ուսումը հակազգային և հակահայրենասիրական չէր, հեթանոսաց առաքյալը յուր ազգի դավաճանը չէ՞, որ ուրանում է նրա ավանդություններն ու օրենքները, սրբությունը: Բայց Հռովմայեցյոց թղթից, երևում է, թե ինչպես առաքյալը ստավիություն է տալիս յուր ազգին, ցավում է յուր ժողովրդի բարոյական անկման վերա և կրկամենար մինչ իսկ «նզով լինել ի Քրիստոս վասն եղբարց և ազգականաց ըստ մպրմնոյ, որ են Իսրայելացիք»: Նորա իղձն է միայն, որ յուր ժողովուրդը վերածնվել այն հոգևոր փրկության համար, որ բերել էր յուր Տերը: Ավետարանների մեջ ավելի պարզ ցուցումներ կան այս խնդրի համար. Հիսուս գործում է յուր ժողովրդի մեջ և եկել էր Իսրայելի կորուսյալին գտնելու. յուր աշակերտներին ևս նախ Իսրայելի քաղաքներն է ուղարկում: Ինչպիսի՞ թախիժ է պատում Տիրոջ սիրտը Զիրթնաց սարի գլխից տաճարի և հիմնավորք սրբազան քաղաքի շքեղությունը դիտելիս: Քաղաքի բարձր ապարանքներն ու աշտարակները, տաճարը յուր գմբեթով և ոսկեգօծ գեղեցիկ դարբասներով փայլում էին ուրախ արևի պայծառ ճառագայթների տակ, բայց մահվան դրոշմն էին կրում արդեն իրենց ճակատին, քարը քարի վերա չպետք է մնար այդ հոյակապ շենքերից... ուստի և լալիս է Տերը յուր հայրենիքի կործանման նախազգացման տպավորության տակ: Այն հայրենիքը և ժողովուրդը, որ Աստուծո ազդարար ձայնը չէր լսում, որ մոլեգնությամբ կոտորում էր յուր մարգարեներին և առաքյալներին, խեղդում է յուր որդոց մեջ արդարության և ճշմարտության բողոքի ձայնը, խեղդում և սպանում է ինքն իրան: Ժողովրդի մտքի և հոգու անբարոյականությունը նորա կործանման նախաձեռն է: Այս գաղափարն է փայլում Մատթ. ԻԳ գլխի մեջ, որ Տերը քննադատում է յուր ժամանակի առաջնորդների բարոյական արժանիքը և նո-

րա հետ կապում Երուսաղեմի կործանման գաղափարը: Գողգոթայի ճանապարհին իսկ, երբ կանայք լալիս են Նորա վերա, Նա պատասխանում է. «Դատե՛րք Երուսաղեմի, մի լայք ի վերայ իմ, այլ լացե՛ք ի վերայ անձանց և ի վերայ որդւոց ձերոց»: Ծմարիտ հայրենասիրի խորին գիտակցությունից և սրտից քիսած ողբն էր այս յուր անգիտակից և բարոյական անկման խորխորատի վերա կանգնած ժողովրդի համար: Այս խոսքերն ու դեպքերը, որ կապված են Հիսուսի անձնավորության հետ, առաքելական և հետառաքելական շրջանի հայացքն էր, և լավագույն ապացույցը, թե քրիստոնեությունը հայրենասիրությունը չի ոչնչացնում, այլ սրբում, մաքրում և կամեցնում է, որ նորա հիմքը բարոյական լինի: Քրիստոնեության համար հայրենասիրությունը նախ բարոյական վերածնության գործ է:

Բայց այսպես չէին մտածում Հիսուսի ժամանակի փարիսեցիներն ու նախանձափույզները. նոքա ուրիշ ճանապարհ էին ընտրել՝ առաջնորդվելով մարդկային սխալ հասկացված ինքնավստահությամբ և կույր մոլեռանդությամբ: Հրեից մի բուն ժողովրդի մեջ ստեղծվել էր արհեստական կերպով այնպիսի մի տրամադրություն, որից ամենայն հեշտությամբ օգտվում էին ստության և կեղծիքի հերոսները: Սուտ մարգարեներն ու քրիստոսները հանդես են գալիս այստեղ և այնտեղ և արյան նախափրկեր պատրաստելու անմեղ ժողովրդի համար: Հիսուսի ապաշխարության և հոգևոր թագավորության բարոգները արձագանք չգտան ժողովրդի մեծամասնության մեջ: Առաքյալների հրեղեն լեզուները չկարողացան ջերմացնել սատույց և քար դարձած ժողովրդի սիրտը: Ծակատագրական մի օրհաս, սև՝ փոթորկալից ամպերով, կախված էր այդ մի բուն ժողովրդի գլխին, իսկ նորա կույր առաջնորդները աչք չունեին տեսնելու այն:

Վաթսուհական թվականների վերջերից հրեական փոքրիկ ժողովրդի մեջ մի զարմանալի շարժում սկսվեցավ, որի նպատակն էր հռովմեական հզոր արծվի թևերը խորտակել: Բայց այդ շարժումը մի սրտամկիկ և վերին աստիճանի խրատական ողբերգության փոխվեցավ: Մոլեռանդությունն ու կատաղությունը միշտ հայտարար չէ ներքին ոգեվորության և սրբազան ու վսեմ գաղափարի կենդանության. Աստուծո կենդանարար հոգին փոթորիկների և ամպրոպների մեջ չի երևում, այլ խաղաղ գեփյունների մեջ: Նախանձափույզների առաջնորդությամբ գլուխ բարձրացած ժողովուրդը ստիպեց հռովմալեցիներին դուրս գալ քաղաքից, բայց դուրս փոխարեն այստեղ սարսափի և արհամարհի մի կատալարություն սկսվեց: Վեսպասիան

հռովմեական լեգեոնների գլուխն անցած՝ մի մեծ ջարդ էր տվել արդեն ապստամբներին, 40 հազարի չափ հրեաներ ընկել էին առաջին մեծ ճակատամարտի մեջ, իսկ նորանից հետո Տիտոս պաշարել էր քաղաքը: Եվ մինչդեռ Երուսաղեմի պարիսպները հետքահետ տապալվում էին թշնամիների առաջ, իսկ քաղաքի ներսում ժանտախտն ու սովը հազարավորների կյանքն էր հնձում պատմության մեջ քիչ անգամ տեսնված սաստկությամբ, հարազատ մայրը յուր զավակի միսն էր ուտում... հրեա կուսակցություններն իրենց գորապետներով կատաղի կոխվ էին մղում միմյանց դեմ և հայրենի քաղաքի փողոցները ներկում հարազատ ժողովրդի արյունով: Իզուր չէր երգել նույն ժողովրդի սաղմոսեզոուն. «Եթե ոչ Տէր չի՞նէ գտուն, ի նանիր վատտակին շինողք նորա, եթե ոչ Տէր պահէ զքաղաք, ընդունայն տքնին պահապանք նորա»: Հրեա ժողովրդի ինքնապաճությունն էր այդ, յուր անբարոյականության պատիժը: Այն ժողովուրդը, որ Հիսուսի նման անձնավորությունը իբրև մահապարտ խաչել կարող էր և հայրենիքի ակնհայտնի կործանման ժամանակ իրար խողխողել, արժանի չէր անկախ և ազատ հայրենիք ունենալու: Քաղաքն ու տաճարը հրո ճարակ դարձան, բնակիչները տասնյակ հազարներով ընկան ահել թշնամու զորության առաջ, իսկ մնացածները մետաղներն աքսորվեցան կամ գերի տարվեցան Հռոմ: Այս պատերազմը մի միլիոն կյանք նստեց հրեաներին, որոնք երկրորդ ապստամբությունից հետո՝ Ադրիանոսի ժամանակ թողին իրենց ավերակ և անբախտ հայրենիքը և ցրվեցան աշխարհի ամեն կողմերը, ազգերի ստեղծության արժանացած:

Ինչ որ նկատեցինք հրեից պատմության մեջ, կարելի է ցույց տալ և ուրիշ ազգերի կյանքում: Ի՞նչ էր Հունաստանի պատմությունը մակեդոնական և հռովմեական իշխանության ժամանակ: Երկպառակության զոհ դարձած լավագույն քաղաքացիները՝ ստիպված էին թույն խմել: Զգայական վայելքները, գեփությունն ու անամոք անբարոյականությունը սպանեցին արվեստի և քաղաքակրթության Մայր Աթենքի ստեղծագործող զորությունը. Պերիկլեսի հետագա քաղաքացիների մեջ մեռել էր ոչ միայն սերը դեպի ազատությունը, այլև դեպի հզորները ցույց տված շողոքորթությամբ մինչև իսկ մարդկային արժանապատվության զգացմունքը: Իզուր էին աքայական դաշնակցության ջանքերը երկպառակված քաղաքների և ցեղերի մեջ միություն ստեղծելու, ազգային անկախությունն ու ազատությունը պահելու համար: Նախանձը, հափշտակության և ավագակության զգացումը ավելի զորավոր էր

մյուս ցեղերի մեջ: Աքայան դաշնակցությունն էլ արյունաքամ եղավ անվերջ ներքին երկպառակություններից և պատերազմներից, մինչև հոռվմեական արծիվը այստեղ էլ տարածեց լուր թևերը, որպես թե ի պաշտպանություն ընդդեմ Մակեդոնացիների: Ազատության, արվեստի, քաղաքակրթության հայրենիքը երկպառակության, ավազակների և վայրենի բնագոյների արտահայտության վայր էր դարձել: Կյանքի և գույքի ապահովությունը իսպառ վերացած էր խուժանապետների շնորհիվ: Չնայելով հոռվմայեցիների դեպի Հույները ցույց տված զիջողության ու մեղմության, չկարողացան նոքա պահել իրենց ազատության վերջին մնացորդները, որովհետև անբարոյական, կուսակցության և կրքի զգացմունքներով կուրա-

ցած ազգն այլևս անկարող էր վայելել այն: Մատնությունը, նենգությունն ու երկպառակությունը վերջ տվին նրանց անկախության վերջին մնացորդներին, և այնուհետև անվերջ քաջության հայրենիք Սպարտայի որդիքը վարձկան զինվորներ դարձան, իսկ Աթենացիք՝ որպես արվեստագետներ, ուսուցիչներ, դերասաններ կամ պարողներ՝ զբաղեցնում էին հոռվմայեցիներին ենթարկված նրանց արհամարհանքին:

Այսպես է պատմության անողորմ դատաստանը բարոյական օրենքների հակառակ ընթացող ազգերի համար և վա՛յ այն ժողովրդին, որ չի կամենում տեսնել և ճանաչել այն:

(«Արարատ», 1907, էջ 616—625):

